

7.03
x. 90.

N.D. KULTASHEVA

UMUMSAN'AT TARIXI

• O'RTA ASRLAR SAN'ATI •

4.03
K.90.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON BADIY AKADEMIYASI
KAMOLIDDIN BEHZOD NOMIDAGI MILLIY RASSOMLIK
VA DIZAYN INSTITUTI

N. D. Kultasheva

UMUMSAN'AT TARIXI

(O'rta asrlar san'ati)

O'quv qo'llanma

-10629-

TOSHKENT
«NOSHIR»
2019

UO'K 7.03(075.8)
KBK 85ya73

K 90

Kultasheva, Nigora Doniyorovna.

K 90 Umumsan'at tarixi [Matn] : o'quv qo'llanma / N.D. Kultasheva. – Toshkent : «Noshir» nashriyoti, 2019. – 184 b.

Tuzuvchi:

N.D.Kultasheva

Taqrizchilar:

San'atshunoslik fanlari nomzodi Sh.K.Abdullayeva,
Me'morchilik fanlari nomzodi Z.Sh.Dosmetova.

Mazkur o'quv qo'llanma "Umumsan'at tarixi" fanini o'rganuvchi talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, jahon me'morchiligi va tasviriy san'atidagi badiiy jarayonlarni o'rganishdagi eng muhim bosqichlardan biri o'rta asrlar Vizantiya va roman davri san'atini yoritib beradi. Unda Vizantiya hamda roman uslubli me'morchiligi, tasviriy san'ati shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar, sanamnavislikning badiiy kanonlari va o'ziga xos uslubiy jihatlari ochib berilgan, davr madaniyatidagi asosiy chizgilarni namoyon etuvchi durdona asarlar tahlil etilgan. Qo'llanmada san'atshunoslik va me'morchilik ilmidagi keng muomilaga kirgan atamalarga batafsil izoh keltirilgan.

"Umumsan'at tarixi (O'rta asrlar san'ati)" o'quv qo'llanmasi badiiy ta'lim yo'nalishidagi oliy, o'rta mahsus va kasb-hunar kolleji talabalari uchun mo'ljallangan.

Bilim sohasi:

100 000 – Gumanitar

Ta'lim sohasi:

150 000 – San'at

Ta'lim yo'nalishi:

5150200 – San'atshunoslik: (tasviriy va amaliy san'at)

5150200 – San'atshunoslik: (muzey ishi va madaniy meros

obyektlarini saqlash)

ISBN 978-9943-5485-2-7

© N.Kultasheva, 2019

© «Noshir», 2019

KIRISH

Badiiy ta'lim sohasida so'nggi o'n yillikda o'zbek tilida ko'plab ilmiy adabiyotlar, o'quv-qo'llanmalar muntazam nashr etib borilayotganligi quvonarli holdir. Bu hukumatning yoshlar kamoloti yo'lidagi olib borayotgan siyosati natijasi deb izohlash o'rinli. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'z ma'ruzasida ta'lim va ilm-fan sohasidagi o'qitish sifatiga ta'sir ko'rsatayotgan muammolar haqida gapirib "... eng avvalo, yoshlar va aholi o'rtasida mamlakatimizning boy tarixini, uning betakror madaniyati va milliy qadriyatlarini keng targ'ib qilish, *jahon ilm-fani va adabiyoti yutuqlarini etkazish uchun zarur muhit va shart-sharoit yaratish*"¹ ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab o'tgan. Bu jarayonda bemisli badiiy yutuqlarga ega jahon san'ati tarixi, uning qaytarilmas yodgorliklarini bilish komil avlodni voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

"Umumsan'at tarixi (O'rta asrlar san'ati)" nomli o'quv qo'llanma "Umumsan'at tarixi" fanini o'rganuvchi talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, jahon me'morchiligi va tasviriy san'atidagi badiiy jarayonlarni o'rganishdagi eng muhim bosqichlardan biri o'rta asrlar Vizantiya va roman davri san'atini yoritib berishni maqsad qilgan. Unda Vizantiya hamda roman uslubli me'morchiligi, tasviriy san'ati shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar, sanamnavislikning badiiy kanonlari va o'ziga xos uslubiy jihatlari ochib berilgan, davr madaniyatidagi asosiy chizgilarni namoyon etuvchi durdona asarlar tahlil etilgan. Shuningdek, G'arbiy Yevropa madaniyatining tarixiy rivojlanishida spetsifik o'ziga xosligi, feodal munosabatlar shakllanishida evolyutsiya dinamikasi, mahalliy o'ziga xoslik va antik madaniyat ta'sirida shakllangan san'ati, diniy dunyoqarash ta'sirida badiiy ijodda shakllangan umumiy chizgilar yoritib berilgan. Qo'llanmada Vizantiya va roman davri san'atining me'morchiligi va tasviriy san'atiga oid asosiy yodgorliklarga tavsif be-

¹ Mirziyoyev Sh.M. Ta'limiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizning 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yekunlari 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar. Toshkent: «O'zbekiston», 2017. – 104 b.

rilgan, ammo o'rta asrlar badiiy madaniyati tarixining mustaqil va katta qismini tashkil etuvchi amaliy san'atga to'xtalib o'tilmagan.

Jahon san'ati rivojining asosiy bosqichlari, me'moriy inshootlar, tasviriy san'at yodgorliklari tavsifiga matn orasida representativ illyustratsiyalar hamrohlik qiladi. Bu talabalarda ma'lumotlar bilan ishlash, badiiy asarlarni tahlil etish va har bir uslubning o'ziga xosligini anglab yetish ko'nikmasini hosil qilishga ko'mak beradi.

“Umumsan'at tarixi” (O'rta asrlar san'ati) o'quv qo'llanmasi ilmiy-nazariy ma'lumotlarning kengligi va yangiligi, metodologik yondashuvi, badiiy jarayonlarning izchillikda yoritilishi bilan avvalgi nashrlardan tubdan farq qiladi. Xususan, jahon san'ati tarixiga bag'ishlangan A.Egamberdiev, S.Saidova, R.Rajabovlar hammuallifligi ostida “Tasviriy va me'morchilik san'ati tarixi” hamda N.Abdullayevning “Jahon san'ati tarixi” o'quv qo'llanmalari asosan kasb-hunar kollejlari uchun mo'ljallangan bo'lib, mavzular juda qisqartirilgan holda bayon etilgan. Mazkur qo'llanma esa tasviriy san'at sohasi mutaxassislari, oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilari hamda talabalariga mo'ljallangan.

Oquv qo'llanmada asosan Yu. Kolpinskiy va B.Veymarni tahriri ostida chiqarilgan “Vseobshaya istoriya iskusstv” nomli fundamental adabiyotning II tomi, A.M.Kantor tahriri ostida yaratilgan “Malaya istoriya iskusstv. Iskusstvo srednih vekov v zapadnoy i sentralnoy Yevropi” nashridagi ma'lumotlarga tayanildi. Jahon san'ati tarixidagi asosiy badiiy jarayonlarni yoritishda fundamental manbalar bilan bir qatorda xorijiy mutaxassislarning zamonaviy adabiyotlaridagi ma'lumotlarga murojaat etildi. Masalan, Ogyust Shuazinning “Mirovaya arxitektura. Istoriya. Stili. Napravleniya” nomli jahon me'morchiligi tarixini yoritgan manbada ilmiy haqqoniylikda inshootning alohida qismlari, xom ashyosi va qurilish usullariga batafsil ta'rif berib o'tilgan. Bu kitobda insoniyat jamiyatining shakllanishi va rivojlanishida turli me'moriy shakl va usullarning o'zaro aloqadorligi ta'siri nigohida mutaxassisning ilmiy kuzatuvlari aks etgan. Kerol Davidson Kreygonning “Kak chitat arxitekturu” adabiyoti esa me'moriy uslublar va inshootlar bo'yicha tarixiy faktlarni jamlagan haqiqiy ensiklopediya sifatida ma'lumotlarni asosli tarzda tahlil etishda ko'mak berdi. R.Toman

“Romanskoe iskustvo. Arxitektura. Skulptura. Jivopis” kitobida romanning davri yodgorliklari xristian dunyoqarashi va turmush tarzi kesimida ko'rib chiqilganligi, qiziqarli ma'lumotlarga boyligi bilan ajralib turadi. Tor san'atshunoslikka oid ma'lumotlar bilan birga muallif kitobxonga davrga xos madaniy va tarixiy-psixologik nuqtai-nazardan yondashuvni taqdim etadi. Bu kabi ilmiy manbalar V-XII asrlar G'arbiy Yevropa san'ati tarixi doirasida yangilangan ma'lumotlarni taqdim etish imkoniyatini berdi. Shuningdek, mazkur adabiyotlar Yevropa mamlakatlari san'atiga hamda ijodkor shaxsga nisbatan zamonaviy san'atshunoslikdagi yangicha tahliliy yondashuvlarni o'rganishga, har bir uslubning paydo bo'lishi omillari va tub mohiyatini idrok etishga ko'mak berdi.

Tabiiyki bu o'quv qo'llanma o'rta asrlar G'arbiy Yevropa san'atini to'liq yorituvchi manbaga davogarlik qilmaydi. Muallif o'z vazifasini talabaning o'rta asrning murakkab va turfa xil yodgorliklari bilan ilk bor tanishish jarayonini yengillashtirish, uslubiy ko'mak berishda ko'radi. Kitobdagi tarixiy va nazariy ma'lumotlar yoshlarda me'morchilik, tasviriy san'at namunalarning badiiy xususiyatlarini yorqinroq tushunish, ularni idrok etish va tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantiradi. Antik davr madaniyatidan so'ng to'rtinchi asrga qadar bosib o'tilgan murakkab yo'lni anglashga imkon yaratadi. Qo'llanmada yoritilayotgan mavzular o'z holicha yoki boshqa adabiyotlar bilan hamkorlikda talabada san'atga nisbatan individual yondashuvini shakllantiradi.

O'RTA ASRLAR YEVRONA SAN'ATI

Reja:

1. O'rta asrlar jamiyatining ijtimoiy va madaniy evolyutsiyasi.
2. O'rta asrlar san'atining o'ziga xos tamoyillari.
3. San'at, diniy g'oyalar va gumanistik qarashlar uyg'unligi.

O'rta asrlar jamiyatining ijtimoiy va madaniy evolyutsiyasi.
Jamiyatning feodal* tuzumiga o'tishi munosabati bilan jahon san'ati rivojida yangi tarixiy bosqich boshlandi. Rivojlangan quldorlik munosabatlarini bilmagan ko'plab xalqlar feodalizm davrida badiiy madaniyatining ilk ravnaqini boshdan kechirdilar. Feodalizm davrida turli xalqlar madaniyati va san'atida ilk marotaba milliy o'ziga xoslik jihatlari paydo bo'ldi, natijada o'ziga xos milliy badiiy maktablar shakllandi.

O'rta asrlar jamiyatining ijtimoiy va madaniy evolyutsiyasini yaxlit hodisa sifatida tasavvur qilish qiyin. Har bir davlat va xalqda bu jarayon turfa xil kechgan. Quldorlik tuzumidan feodalizmga o'tish aksariyat xalqlarda eramizning IV-V asrlaridan boshlanib, ba'zi xalqlarda VII-X asrga qadar davom etadi. Bu ilk o'rta asrlar davri deb ataladi. Ilk o'rta asrlar davri insoniyat tarixida yer mulkchilik munosabatlari bilan bog'liq iqtisodiy ishlab chiqarish usuliga, ya'ni feodal munosabatlarga o'tish, feodal tabaqalarning tashkil topishi, katolik cherkovi ta'sirining G'arbiy Yevropaga keng tarqalishi davridir.

Feodalizmning qaror topishi va rivojlanishi davri VII-X asrlardan to XIV-XV asrga qadar davom etadi. O'rta asrlarning ikkinchi davri feodal yirik yer-mulk egaligi o'ziga xos shahar ijtimoiy tuzumiga aylanib borishi va rivojlanishi davri sifatida belgilanadi. Bu tuzumning xususiyati shaharlarning feodallar hukmronligidan ozod bo'lishi, erkin shaharlarning vujudga kelishi bilan bog'liqdir. Ilk o'rta asrlardagi siyosiy tarqoqlikdan farqli ravishda, bu davrda markazlashgan yirik davlatlar tashkil topdi. Salib yurishlari, mehnat taqsimotining o'sishi natijasida sekin-asta natural xo'jalik yemirila boshladi hamda savdo aloqalari rivojlandi.

Turli mamlakatlarda o'rta asrlar jamiyatining inqirozi va barham berilishi so'nggi feodalizm davri hisoblanib, u XV asrdan (Italiyada XIII asrda) boshlanib, XVII-XVIII asrlarga kelib tugatiladi va Osiyoning bir qator mamlakatlarida XIX asr oxirlariga qadar davom etadi. Yevropada bu davr Uyg'onish davri madaniyatining rivoji, kapitalizmning dastlabki belgilari vujudga kelishi, buyuk geografik kashfiyotlar va ixtirolar, Yevropa diniy reformatsiyasi, dehqonlar urushlari va ilk burjua inqiloblari davridir.

O'rta asrlar san'atining o'ziga xos tamoyillari. Jahon badiiy madaniyati rivojida mazkur davr xalqlarining san'atda erishgan yutuqlari mislsiz ahamiyatga ega. Biroq, badiiy jarayonning bir tekisda rivojlanmaganligi, murakkab va ziddiyatga boy tarixiy, siyosiy va diniy g'oyalar bilan bog'liqlikda kechganligi sababli ham antik san'atning badiiy malakasi bilan taqqoslaganda o'rta asrlar san'ati yutuqlarga erishganmi yoki inqirozga yuz tutganmi degan savolga javob berish mushkul. Qadimgi davr bilan solishtirganda o'rta asrlarda xalqlar soni oshdi, ular orasidagi badiiy aloqalar kengaydi, san'atning o'zi esa murakkablashib, turfa ko'rinishlar kasb etdi. Shuningdek, dunyoning turli burchaklarida feodalizmning ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan sa'yi-harakatlari natijasida yirik madaniy markazlar (Xitoy, Hindiston, Vizantiya, Qadim Rus, O'rta Osiyo, Eron, G'arbiy Yevropa va h.k.) paydo bo'la boshladi.

Antik davr rassomi e'tibor qaratmagan insonning ma'naviy olami va fazilatlarini o'rta asrlar san'atida namoyon bo'ldi. San'atning obrazli tizimi tobora rivojlanib, murakkablashib, emotsional ifodaviylik kasb eta boshladi. Bu davrda me'morchilik rivojiga keng e'tibor qaratilib, qolgan fazoviy san'at turlari unga bo'ysundirildi. Agar yunon va rimliklar uchun odamning zohiriy qiyofasi va botiniy olami insoniylik mohiyatining turli tomonlari hisoblangan bo'lsa, o'rta asrlar kishisi qalb va tanani ikki qarama-qarshi ibtido sifatida qabul qildi. Shuning uchun antik rassomlardan farqli ravishda o'rta asr ustalari inson tanasini go'zalligi yoki haqqoniy ifodasini obrazning ko'tarinki ruhiy holati yo'lida qurbon qilishdi. Aksariyat o'rta asr xalqlari san'atida hayotiy mohiyat va realistik asos odatda shartli shakllarda, allegoriya badiiy tizimi negizida ifodalanar edi.